

НАЦІОНАЛЬНИЙ ГОСПОДАРСЬКИЙ РУХ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ у 1848—1944 РОКАХ У КОНТЕКСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

АНОТАЦІЯ. У статті висвітлено основні інституціональні засади національного господарського руху в умовах Австро-Угорської монархії, міжвоєнної Польщі та радянського й нацистського тоталітарного режимів упродовж 1848—1944 років, розкрито дослідницькі можливості інституціоналізму для пізнання цього феномена.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: національний господарський рух, інституціоналізм, господарська самоідентифікація, національна господарська традиція

АННОТАЦИЯ. В статье отражены основные институциональные принципы национального хозяйственного движения в условиях Австро-Венгерской монархии, межвоенной Польши, советского и нацистского тоталитарного режимов на протяжении 1848—1944 гг., раскрыты исследовательские возможности институционализма для познания этого феномена.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: национальное хозяйственное движение, институционализм, хозяйственная самоидентификация, национальная хозяйственная традиция

ANNOTATION. It is explores into the general institutional principles of the national economical motion at the conditions of monarchy Austria-Hungary, interwar Poland, soviet and germany totalitaruty regulations with 1848 to 1944 years, exposed the researching possibilities of the institutionalism for perception it phenomena at the article.

KEY WORDS: national economical motion, institutionalism, economical selfidentification, national economical tradition.

Постановка проблеми. Сучасна парадигма економічної науки засвідчує, що залучення методології інституціоналізму до економічної теорії та історії економіки є одним із найбільш перспективних векторів модернізації цих дисциплін. У цьому контексті щораз очевиднішим стає значення для цивілізаційного поступу національної господарської традиції, що служить інституційною матрицею модерної господарської самоідентифікації національно-державних спільнот в епоху глобалізації. Український господарський рух в 1848—1944 роках становить одну із найцінніших складових національної господарської традиції. При аналі-

зі трансформаційних процесів в економіці України серед причин, що гальмують наш цивілізаційний поступ нерідко називають відсутність ринкового досвіду та національної господарської традиції. Насправді ж, попри національний кооперативний досвід у підросійській Україні епохи промислового перевороту і початків індустріалізації на межі XIX—XX століть та господарських засад політики урядів України впродовж 1917—1920 років, існує мало-відомий не тільки для загалу, але й для представників сучасної української квазі-еліти безцінний досвід національного господарського руху на західноукраїнських землях в умовах Австро-Угорщини, міжвоєнної Польщі, радянського й нацистського тоталітарного режимів. Відродження української історико-економічної науки та непростий пошук оптимальної моделі національної ринкової економіки з усією гостротою актуалізують завдання фундаментального дослідження проблеми національного господарського руху в Західній Україні впродовж 1848—1944 років.

Аналіз останніх джерел. Впродовж усього часу новітньої незалежності України зростала увага вчених до цієї проблематики. В українській історико-економічній науці з'явилася низка досліджень, присвячених цій тематиці, в яких вперше робиться спроба по-новому, об'єктивно висвітлити деякі її аспекти. Вагомий внесок у з'ясування ідейно-економічних та наукових засад національного господарського руху зробили С. Злупко, Л. Горкіна, П. Леоненко, І.-С. Коропецький, колектив науковців Львівської комерційної академії, згуртований професором С. Гелеєм, сучасний польський дослідник українського походження М. Сич та інші [1, с. 11—27].

Водночас прогалиною у дослідженні національного господарського життя у Західній Україні впродовж 1848—1944 років залишається проблема становлення національного приватництва та кооперації з позицій неоінституціоналізму. Власне доктрина нового інституціоналізму допомагає не тільки розкрити суть феномену західноукраїнського господарського руху, але й належно оцінити його роль у соціально-економічній історії українства та значення його досвіду в розбудові економічних підвалин нашої держави.

Постановка завдання. Метою нашої статті є висвітлення інституціональних засад становлення національного господарського руху в Західній Україні у 1848—1944 роках, розкриття дослідницьких можливостей та науково-практичного значення інституціоналізму для усестороннього пізнання цього феномену, що сприятиме усвідомленню цієї величезної господарської потенції, яка характерна для українства, та шляхів її реалізації в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Про цивілізаційне значення інституційного поля, сформованого на основі відродження самобутніх засад національної господарської культури, наголошують такі теоретики неоінституціоналізму як: Дуглас Норт, Джеймс Марч, Йоган Ольсен тощо [2—4]. Як показує досвід перехідних суспільств та виразно демонструє сучасний стан українського соціуму, інституціональні (чи, точніше, квазіінституціональні) зміни, які є вигідними для певної групи інтересів (т. зв. пострадянських олігархічних кланів), не мають ефекту у масштабах всієї економіки, усього суспільства. Звідси — коріння явища «залежності від шляху» за визначенням Норта. Воно полягає у тому, що напрям інституціональних змін «зміщується в угоду інтересам уже наявних організацій». Унаслідок цього явища деякі держави «застрагають» у непродуктивній інституціональній системі і опиняються на маргінесі світового розвитку [3, р. 17].

Формуючи методологічний інструментарій для дослідження інституційних підвалин національного господарського руху в Західній Україні впродовж 1848—1944 років, окрім осягнення здобутків світової економічної думки, необхідно акцентувати увагу в осмисленні національних набутків українства у цій царині. Формування феномена інституціоналізму в українській економічній думці віддзеркалило значною мірою ті специфічні умовини національного розвитку, що були спричинені колоніальним статусом українських земель у складі чужих імперських держав. У тому зв'язку економічна теорія інституціоналізму зазнавала відповідних трансформацій, вмотивованих потребою економічної самооборони українців. Проте, окрім цього специфікованого контексту, українська економічна думка містить цінності інституціоналізму загальноцивілізаційного значення.

До формування ідейно-духовного підґрунтя національного господарського руху спричинився Михайло Драгоманов, який своєю науковою творчістю, світоглядною позицією, громадською активністю фактично започаткував концепційні засади українського солідаризму, що згодом лягли в основу національного кооперативного руху [5, 6]. Корені такого соціально-економічного устрою вчений шукав як в українській давнині, зокрема досвіді організації Запорізької Січі, так і в історії країн Західної Європи й Америки. Громада була підвалиною, на якій М. Драгоманов зводив храм рівності, свободи, волі особистості. Дотримуючись генетично-еволюційної методології розвитку господарських форм, він твердив про їх деформацію в умовах іноземних окупацій та доводив потребу відродження й модернізації українських

господарських традицій на основі творення горизонтальних соціальних асоціацій-громад.

Будучи прихильником інтегративних підходів у науці, він стверджував, що не можна трактувати історію лише як чергування політичних подій, а потрібно для її пізнання залучити інші науки, насамперед політичну економію, статистику [5]. Ці міркування вченого мають непересічне значення й сьогодні при вивченні економічної історії, що чи не найбільше вимагає інтердисциплінарних підходів, які лежать в основі неоінституціоналізму.

Рельєсно сформульовано засади інституціоналізму в науковій спадщині відомого світові українського вченого М. Туган-Барановського, який, досліджуючи економічні процеси, використовував багатий міждисциплінарний методологічний інструментарій інституціоналізму (соціологію, психологію, історію тощо) [7; 8]. Головною працею, що репрезентує такі підходи видатного вченого, є дослідження «Соціальні основи кооперації» (1916). Першу частину своєї ґрунтовної праці вчений присвятив розглядові загального вчення про кооперацію. Тут йдеться насамперед про соціальний ідеал кооперації. На думку М.Туган-Барановського, кооперативні підприємства — це, по суті, єдина форма господарської організації, що виникла в результаті свідомих зусиль широких суспільних груп, які прагнуть до інституційної трансформації системи господарства мирними засобами [9, с.102].

Показово, що теорія і практика інституціоналізму в Україні були пов'язані з кооперативним рухом, у якому в умовах імперських режимів українство знаходило можливості для самореалізації. Через те у цій ділянці інституціоналізм має визначні постаті та теоретико-організаційні надбання.

Одним із фундаторів інституційного трактування кооперації справедливо вважають Миколу Левитського, який вважав, що «кооперація є найліпше і найкраще виявлення людського генія в межах соціально-економічного будівництва» [10, с.106]. Домінантою його доктрини, що мала значний вплив на розвиток національного господарського руху, була максимальна реалізація високих моральних засад демократично-республіканського духу українського народу. Свої науково-ідейні засади М. Левитський прагнув зреалізувати в артільному господарстві, котре, на його думку, повинно було стати інституційним зародком нової господарської і моральної організації. Така спроба відповідала духові часу, прикладом чого може служити досвід суспільних реформаторів у країнах Європи і Америки. Як стверджував «артільний батько»: «Всі завоювання соціального прогресу по суті, здобуті

не стільки економічними факторами, скільки силами моральними і... перемагав зрештою не той, хто був сильніший економічно, а той, хто був сильніший морально». М. Левитський розглядав економічний розвиток із позицій еволюціонізму, бо «історія жодних різких кроків не знає», відзначав демократично-республіканський дух українського народу, який прагне створити устрій життя «без пана і хлопа» [10, с.107].

Помітне місце серед українських інституціоналістів-кооператорів посідає Борис Мартос. Вчений розробив свою класифікацію кооперативів, докладно описав кожен кооперативну форму, спираючись на український і зарубіжний матеріал. Особливу увагу він звертає на кадрове забезпечення з погляду фаховості і моральних засад. «Для розвитку кооперації, — писав учений, — потрібні досвідчені керівники та добре підібраний фаховий персонал.... В першу чергу керівник кооперативної установи повинен бути людиною порядною. Розум, досвід та енергія людини нечесної принесуть кооперації не користь, а тільки шкоду, тому в першу чергу потрібні люди непідкупні, що для них матеріальні блага не грали б у житті першої ролі, і то однаково, чи справа йде про які-небудь дрібні вигоди, чи про якусь велику користь» [11, с. 158]. Як видно, кооперативна теорія і практика цінували насамперед фундаментальні моральні засади людини, господарські, національні й культурні традиції.

Виразні інституціональні підходи притаманні позиції теоретика і організатора кооперації Юліана Павликовського, на формування світоглядних засад якого значний вплив справили репрезентанти молодшої історичної школи політичної економії, зокрема, віденський професор К. Гофмайстр. У формуванні інституційних підходів до відродження національного господарського руху помітний вплив мали також праці німецьких й австрійських вчених, згуртованих у Союз соціальної політики на чолі з Г. Шмоллером (1838—1917). Учені-економісти цієї школи протиставляли свої ідеї абстрактним економічним теоріям ліберального індивідуалізму, марксистського детермінізму і деяким висновкам психолого-математичної школи. Вони шукали позитивних фактів розвитку суспільно-економічних стосунків, еволюційних устремлінь до поступу і нового соціального ладу. Український кооператор був обізнаний також із американською інституційною економічною школою, яка вважала, що кожній нації притаманні історично сформовані суспільно-економічні інституції й традиції, з якими потрібно рахуватися, модернізуючи господарську систему. Ю. Павликовському імпонували теорії «кембриджської школи». Він не

раз посилався на А. Маршалла (1842—1924), який високо цінував реальну наукову допомогу суспільному прогресові. На теоретичні засади цих наукових шкіл Ю. Павликовський спирався у своїй активній організаційній кооперативній діяльності.

Прикметно, що ідейний натхненник та організатор кооперативного руху не обмежувався рамками кооператизму (на відміну від деяких кооператорів-ортодоксів), підкреслюючи необхідність розбудови поряд із кооперацією національного приватного підприємництва. Як стверджував Ю.Павликовський, два напрями національної господарської розбудови, які ґрунтуються на різних світоглядних засадах і «вживають різних, питомих кожному з них, методів праці» однаково «потрібні українському народові». На його думку, «існування їх є оправдане історичними та психічними умовами розвитку українського народу, а відношення до них кристалізується на основах аналізу наставлення варстату праці, який відповідає поняттю національної потреби тоді, коли повстає як необхідна konieczність праці народу над собою». Виходячи із цього, Ю. Павликовський підкреслює, що «пробним каменем користи існування як кооперативного, так і приватного варстату праці, є беззастережне підчинення їх добру нації» [12, с. 2—3].

Вибух Другої світової війни та встановлення сталінського режиму на теренах Західної України призвели до ліквідації приватної власності та одержавлення господарських інституцій українства. Цей процес відбувався у два етапи. Першим етапом став короткий перехідний період, що тривав із вересня 1939-го по січень 1940-го року. Зразу ж після встановлення радянської влади у Львові проведено повну інвентаризацію приватних крамниць та розпочалася активна підготовка до націоналізації приватної торгівлі, що супроводжувалося нагнітанням «антиспекулянтської» істерії, репресивною кампанією проти «саботажу та дезорганізації нормальної безперебійної торгівлі» й відкриттям кримінальних справ військовою прокуратурою.

Другим етапом радянізації західноукраїнської торгівлі стала її націоналізація. Проте більшовицький режим з її тоталітарною системою управління господарством неспроможний був кардинально змінити ситуацію з продовольчим постачанням, яка продовжувала погіршуватися. Типовою реакцією режиму на такий стан був пошук «ворогів народу». Починаючи з нового 1940 р., дії з повної ліквідації національної кооперації супроводжувалися пропагандистською кампанією звинувачень на адресу української кооперації у місцевій пресі із характерною для сталінізму риторикою. Показово, що чим гостріших форм набиравала кампанія проти спекуляції,

тим більшим ставав дефіцит товарів у торгівлі, особливо на ринку харчових продуктів. У роздрібній торгівлі не вистачало найелементарнішого: солі, сірників, гасу, тютюну тощо.

Вся передвоєнна українська сільська кооперація уже восени 1939 р. була включена до радянської системи закупівлі сільсько-господарських продуктів за цінами, встановленими владою згоди. З початком 1941 р. власті запровадили систему обов'язкових поставок, стягуванням яких зайнявся апарат, створений на базі передвоєнних сільських кооперативів. У такій формі проіснувала кооперація на терені Східної Галичини до вибуху німецько-радянської війни. Ця кооперація, крім назви, не мала нічого спільного з передвоєнною кооперацією. Насправді це були звичайні радянські державні підприємства.

Висновки. Аналіз досліджуваної проблеми базується на методологічних засадах сучасної інституціональної теорії, що тільки починають використовуватися в історико-економічних дослідженнях, і дозволяють розширити межі традиційного вивчення питань інституційного поля передусім на основі міждисциплінарного підходу. Ключовим тут є показати залежність інституційної зміни від шляху. Становлення національної кооперації та приватництва як особливих форм національно-економічної самоідентифікації підтверджує тезу Д. Норта про залежність інституційної зміни від шляху. Застосування ключових положень неоінституціоналізму показує, що ефективність національної економіки значною мірою залежить від самоусвідомлення власної господарської традиції, що є інституційною основою для цивілізаційного поступу України.

Література

1. *Вербова О.* Національний господарський рух на західноукраїнських землях впродовж 1848-1944 років (Монографія) / Оксана Степанівна Вербова. — Львів: ПАІС, 2009. — 375 с.
2. *Норт Дуглас.* Інституції, інституціональні зміни та функціонування економіки / Дуглас Норт. — К.: Основи, 2000. — 198 с.
3. Douglass North C. Transaction costs, institutions and Economic Performance / Douglass C. North. — International Center for Economic Growth, San Francisco, CA, ICEG Occasional papers, 1992. — № 306. — 196 s.
4. *James G. March and Johan P. Olsen.* Rediskowering Institutions The Organization Basis of Politics / James G. March and Johan P. Olsen. — New York : The Free Press, 1989. — 470 s.
5. *Драгоманов М.* Положение и задачи науки древней истории / Михайло Драгоманов // Драгоманов М. Вибране. — К., 1991.

6. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / Михайло Драгоманов // Драгоманов М. Вибране. — К., 1991.

7. Горкіна Л.П. М.І. Туган-Барановський в економічній теорії та історії / Горкіна Л.П. — К.: ІЕ НАН України, 2001. — 268 с.

8. Злупко С. Персоналії і теорії української економічної думки / Степан Злупко. — Львів: Євросвіт, 2002. — 528 с.

9. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / Туган-Барановский М.И. — Пт-г., 1916. — 154 с.

10. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / Ілля Витанович. — Нью-Йорк: вид. ТУК, 1964. — 624 с.

11. Мартос Б. Теорія кооперації (Курс лекцій) / Мартос Б. — Регенсбург, Берхтесгаден, 1947. — 165 с.

12. Павликовський Ю. Кооперація і приватники / Павликовський Ю. // Торговля і промисл. — 1934. — 1 жовтня. — Ч.1.

Статтю подано до редакції 13.06.11 р.

УДК 339.924: 339.137.2+331.554.4

М.В. Вербовий, канд. екон. наук, доцент
кафедри державного управління
і місцевого самоврядування Львівського
регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України

НЕОІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОГО ПОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

АНОТАЦІЯ. У статті висвітлено результати дослідження сучасної української трудової міграції у семи державах Європейського Союзу, проведеного Міжнародним Благодійним Фондом «Карітас України» у співпраці з сектором етносоціальних досліджень Інституту народознавства НАН України. Автор розглядає українську заробітчанську імміграцію у цих країнах як єдиний соціально-економічний процес, що існує у контексті міграційних потоків глобалізованого суспільства, акцентує на проблемі зміни ідентичностей мігрантів у динаміці цього процесу, визначає моделі інтеграції українців у суспільства перебування, намагається відповісти на питання про перспективи їх повернення на батьківщину.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: неоінституціональні засади, глобалізація, інституційне поле, трудова міграція, європейська інтеграція.

АННОТАЦИЯ. В статье отражены результаты исследования современной украинской трудовой миграции в семи государствах Европейского Союза, проведенного Международным Благотворительным Фондом «Каритас Украины» в сотрудничестве с сектором